

A RENDŐRI HAZÚGSÁGOKRÓL

*„A hazug ember büntetése nem az, hogy nem hisznek neki,
hanem az, hogy ő sem tud hinni senkinek.”*
(George Bernard Shaw)

Az elmúlt három évben két olyan pályázat kiírására is sor került, amelyek a rendőri kommunikáció témakörét kívánták feldolgozni. A közel harminc beérkezett pályázat közül azonban egy sem foglalkozott a rendőri megtévesztéssel és hazugsággal. Ez a számomra érthetetlen mellőzés, valamint a közelmúlt hazai eseményei és rágalmi készítmények arra, hogy körülnézzek a szakirodalomban: mi is az a „hazugság”, mennyire jellemző a rendőri szakmák képviselőire?

Hazai források alig-alig foglalkoznak a témával, a leggyakrabban idézett szakirodalom, Sissela Bok 1978-ban megjelent – és magyar nyelvű fordításban 1983-ban kiadott – „Hazugság” című műve, Claudia Biland 2009-ben „A hazugság pszichológiája” címmel napvilágot látott műve, Kozák Gyula „A hazugság mindennapi életünkben” című 2002-es kötete, valamint a „24 és a filozófia” alcímét tekintve „Jack szerint a világ” című kiadvány. A művek a privát szféra tapasztalati anyagát dolgozzák fel, de rendszerezéseik, elvi megállapításaik alkalmazhatóak a közszférára is. Részletesebb irodalom hazai egyetemi anyagokban, illetve a külföldi forrásokban található.

A hazugsággal foglalkozó könyvek, tanulmányok abban egyetértenek, hogy a hazugság a „teljes igazságra” való törekvés ellentétpárjaként ragadható meg. Azt az erkölcsi kérdést ugyanis, hogy valaki hazudik-e vagy sem, nem oldhatjuk meg azzal, ha megállapítjuk, vajon igaz-e vagy hamis, amit állít. A kérdés megoldásához tudnunk kell azt is, hogy vajon az illető félrevezetni szándékozott-e a kijelentésével? Fontos továbbá éles különbséget tenni az őszinteség és a megtévesztés erkölcsi kérdésköre, és az ennél sokkal szélesebb társadalmi körben vizsgálható igazság és hamisság fogalmi rendszerei között. A két terület gyakorta átfedi egymást, de az igazság és az őszinteség éppoly kevésbé azonos egymással, mint a hazugság és az őszintétlenség. Az őszintétlenség halmaza szinte pontosan lefedi a szándékolt hamisság értelmezési tartományát. (A hamis, nemcsak személy vagy cselekvés, hanem dolog is lehet: például pénz, nyom stb.). Tovább bonyolítja a vizsgálatot, ha a vallási vagy politikai fanatikusokra gondolunk, akik meg vannak győződve arról, hogy tudják az igazságot, és ennek kedvéért, olykor igazolhatónak tartják a hazugságot.

Néhány filozófiai és vallási megközelítés

A buddhista etika a Nemes Nyolcrétű Ösvény három tagját, a helyes beszédet, a helyes cselekedetet és a helyes életmódot foglalja magába. A helyes beszédnek az egyik jellemzője az igazságtartalma, viszont nem feltétlenül helyes beszéd az, ami igaz. Ha szenvedést okozunk az igazmondással (például más titkainak kifecsegésével), akkor az már nem számít helyes beszédnek. Hasonlóképpen az igazság elhallgatásával is okozhatunk

szenvédést másoknak, ami szintén nem helyén való. A helyes beszéd tartalmilag nem túlságosan világi, és tartózkodik a durva szavak használatától.

Európában páratlan ismeretanyag halmozódott fel, átfogta az egész eddigi emberi kultúrát, ezt azonban egy hasonlóképp páratlan tájékozódásvesztés kísérte. *„Minden korszak összevissza fecseg a szellemekben”* – mondta Nietzsche erről a helyzetről, a szellem atomizálódásáról. A vallásban szinkretizmus, a tudományban instrumentalizmus, a művészetben eklektika, a gazdaságban felhalmozás, a köznapi életben fogyasztás. És mindezek mögül hiányzik az, ami összefüggést tudna teremteni. Heisenberg hasonlatával: olyan hajó ez, amely teljességgel vasból készült, iránytűje ezért nem mutat semerre, és így kormányozni sem lehet, hiszen nem tudni, hogy mi merre van.

Ebbe a kontextusba illeszkedik – vagy inkább belehasít – a már említett filozófus Nietzsche kérdése: *„Honnan tehát, ilyen körülmények közepette, honnan a csudából az igazságra törekvő ösztön?!”* Magyarozatképpen a nyájösztön és az igazság-ösztön összekapcsolásáról olvashatunk, ahol a csoport összetartásának igénye mintegy szükségszerűen életre hívja a konvencionális jelölések, illetve maga az „igazság” – az idézőjelbe tett igazság – igényét. Ám a kötelezően érvényes jelölések meghamisításával újfajta csalás, a kártékony hazugság válik lehetővé, amikor a hazug ember *„a nevek önhatalmú fölcserélése, sőt jelentésük visszájára fordítása által kijátssza a szilárd konvenciókat.”* Tehát az emberi intellektus alaphelyzetének önámító, ‘kellemes’ hazugságával szemben itt már megjelenik az ártalmas hazugság.

A katolikus egyház katekizmusa, a 8. parancsolat: *„Ne tégy hamis tanúságot felebarátod ellen [Kiv 20,16]. Hallottátok a régieknek szóló parancsolat: „Ne esküdjél hamisan, hanem tartsd meg az Úrnak tett esküdet.” [Mt 5,33]*

Az igazsággal ellenkező beszéd, ha nyilvánosan hangzik el, különösen súlyos jelleget ölt. A bíróság előtt ez hamis tanúskodásnak számít. Ha eskü alatt tesszük, hamis esküről van szó. E cselekvésmódok hozzájárulnak akár egy ártatlan elítéléséhez, akár egy bűnös felmentéséhez vagy a vádlott büntetésének növeléséhez, súlyosan veszélyeztetik az igazságszolgáltatást és a bírák által kiszabott ítélet méltányosságát. A személyek hírnevének tiszteletben tartása tilt minden olyan magatartást és beszédet, amely alkalmas arra, hogy embert igazságtalanul megkárosítson, és másokat megtévesszen. Meggondolatlan ítéletben vétkes az, aki elegendő alap nélkül igaznak fogad el, még ha hallgatólagosan is, egy erkölcsi hibát embertársánál. A megszólásban vétkes az, aki tárgyilagosan elfogadható ok nélkül feltárja mások hiányosságait és hibáit olyanoknak, akik erről nem tudnak. Az igazság közlésének joga nem feltétel nélküli.

Mások java és biztonsága, a magánélet tisztelete és a közjó elegendő ok arra, hogy hallgassunk arról, amit nem kell tudni, vagy, hogy diszkréten beszéljünk. A botrány elkerülésének kötelessége gyakran szigorú titoktartást kíván. Senki se ragaszkodjék ahhoz, hogy feltárja az igazságot olyan valakinek, akinek nincs joga annak megismeréséhez.

A szakmai titkokat – mint amilyen például a rendőrök, katonák, orvosok és jogászok rendelkeznek, vagy a titoktartás terhe alatt tett bizalmas közléseket - őrizni kell, azon kivételes esetektől eltekintve, amikor a titok megtartása komoly károkat okozhat az azt közlő, meghallgató vagy egy harmadik személy számára, amely csak az igazság nyilvánosságra hozatalával kerülhető el. A másokra káros magáninformációkat súlyos és arányos ok nélkül még akkor sem szabad nyilvánosságra hozni, ha nem a titoktartás terhe

alatt bízták ránk. Az emberek magánéletével kapcsolatban mindenkinek megfelelő tartózkodást kell tanúsítania.

Az evolúció nem ismer etikát.⁶⁵ De mit mond az evolúció elmélete az ember etikájáról? Vajon egy véletlenszerű kialakulás és fejlődés egyáltalán lehetővé tesz etikát, erkölcsöt? Mi az erkölcsi elvárások eredete? Nagyon érdekes, hogy néhány erkölcsi alapelv az egész világon elterjedt, és valamennyi nagy világvallásban érvénnyel bír. Ezek a következők:

1. az ölés tilalma
2. a hazugság tilalma
3. a lopás tilalma
4. a paráznaság tilalma
5. a szülők tisztelésének és a gyermekek szeretetének parancsa.

Amikor Pilátus megkérdezte, hogy mi az igazság, Jézus nem válaszolt. Azért nem, vélik egyes teológusok, mert megvetette a római helytartó kételkedő cinizmusát. De az is lehet, hogy azért, mert erre a kérdésre nincs konkrét, egyértelmű válasz. Az igazság olyan általános fogalom, amely szinte mindent és mindennek az ellentétét is magába foglalja, mivel a valóság diszkrét, sokrétű, többértelmű és bonyolult kölcsönhatások összetevője. A keleti filozófiák, mint például a tao, amelyek nem ismerték az arisztotelészi trinitárius logikát, a valóságot az ellentmondások harmonikus összhangjaként fogják fel.

Ezzel szemben a hazugság konkrét és egyértelmű. Ellentétben a tévedéssel vagy a pusztá vélekedéssel, a hazugság egy konkrétan bizonyítható tényállás tudatos cáfolata, tagadása vagy ferdítése. A hazugság mindig tudatos, mert célirányos, mert szándék vezérli. A szándék lehet az önvédelem vagy a támadás konfliktusos helyzetekben, lehet befolyásolás, lehet a kérdéses tényállás megváltoztatása. A hazugság az önbeteljesítő jóslat eszközévé is válhat. Ezzel fontos szerepet tölt be a társadalom életében, a hatalmi viszonyok alakulásában, az emberi együttélés normáinak megtartásában. Egyszerűen minden etikai ítélettől függetlenül a hazugság a társadalmi konszolidáció gyakran igen hasznos eszköze.

Aki elárulja, hol és hogyan szándékozik megtámadni az ellenséget, máris elvesztette a csatát. Aki nyíltan szemébe mondja főnökének vagy kollégáinak, amit róluk gondol, már nézhet is más állás után. Aki rövid ismeretség után egy csinos fiatal lánynak bevallja igazi szándékát, az (legalábbis kivételekkel) visszautasítással számolhat, amiért is inkább (nem létező) bélyeggyűjteménye megtekintésére invitál. S az a politikus, aki nyíltan feltárja országa gondjait és saját mulasztásait, elköszönhet a hatalomtól. Rossz híreket, mulasztásokat senki sem hall szívesen.

Az igazság elfedése, ha ez nem aljas szándékkal történik, igen gyakran egy nehézkes hosszú út lerövidítése a cél felé, sokszor életmentés, a becsület mentése, az élhetőség záloga. Az igazság elfedése a magánszféra védelmének, a közélet stabilizációjának hasznos eszköze. Nélküle valószínűleg felborulna a világ rendje, összeomlana minden társadalmi, politikai kapcsolat.

A csel, a színlelés már az állatvilágban is számos fejlettebb élőlény (nemcsak a kaméleon) hatékony önvédelmi eszköze az ellenséggel szemben. A megtévesztés tehát az

⁶⁵ Gian Luca Carigiet, Marcel Wildi: Az evolúció nem ismer etikát. Forrás: www.ethos.co.hu/?action=cikk&kat=539

evolúció terméke. Ezt az atavisztikus ösztönt az emberi kultúra a tudat és az értelem segítségével továbbfejlesztette és finomította a tökéletesség olyan fokáig, amelyen lehetővé vált a paradoxonok megfogalmazása, vagyis a logikai meghatározatlanság az igazság és annak ellentéte között.

S ha tehát a megtévesztés, a hazugság a földi lét realitása, miért van az, hogy csodáljuk, dicsérjük, kitüntetjük az igazság bajnokait? Mert ritkák, mint a fehér holló. Márpedig mindig az az érték, ami ritka. Az ideál valójában a különbség aközött, ami van, és ami hiányzik. Az igazmondás nem vált volna eszménnyé, ha a megtévesztés, a hazugság nem hódította volna meg a kultúrák életét. „*Ebben a világban – írta Lichtenberg – meg lehet élni jövőmondásból, de igazmondásból nem.*”

Találunk azonban olyan történeteket is, melyekben az Ószövetség dicsérettel illeti az emberi hamisságot. Az egyiptomi bábákat, akik hazugsággal mentették meg az újszülött zsidó fiúgyermek életét, Isten megáldotta, mivel jámborságukkal biztosítottak utódokat a zsidó népnek (Kiv 1,15-21). Juditot pedig csalárdsága tette csodálatra és dicséretre méltó hőssé. Holofernést elcsábította, lerészegítette és megölte; ezzel biztosította népe győzelmét a nagy veszélyt jelentő ellenség fölött. Az egész nép őszinte szívvel mondott hálát a Szövetség Istenének azért, hogy ezzel a hősiest tettel megszabadultak ellenségüktől. (Judit 10-15) A hazugság, mások szándékos félrevezetése tehát nem minden esetben számított erkölcsileg kifogásolhatónak az Ószövetségben. Az Újszövetségben nem találunk hazugság dicséretére vagy mentegetésére irányuló utalást.

A hazugság valójában olyan kommunikatív megnyilatkozás, amelynek legfőbb célja valamilyen hatás kiváltása az igazság elfedésén vagy elferdítésén, esetleg tagadásán keresztül. Lehet: blöff, ámitás, önámítás, füllentés, túlzás vagy tódítás, elhallgatás vagy kihagyás, hencegés, nagyotmondás, lódtítás, hízelgés, szemfényvesztés, képmutatás, mímelés, szemforgatás, maszatolás, stb.⁶⁶

Bármilyen formáját is választjuk a hazugságnak, azt mindenképpen az igazsággal való kapcsolatában kell meghatározni, ami leginkább azért problémás, mert az igazság definiálása sem könnyű. Sőt, általános érvényű természetes nyelvi definícióját mindeddig nem sikerült megalkotni.

Szent Ágoston a *De mendacio ad Consentinum liber unus* című dolgozatát a hazugság definíciójával indítja: „*eszerint az hazudik, akinek más a szándéka (aliud habet in animo), mint amit mond, vagy egyéb módon jelez. A hazug ember tehát kétszínű – a latin eredetiben: „kétszínű” –, hiszen vagy olyasmint tud vagy vél tudni, amit nem mond ki, vagy pedig olyasmint mond, illetve jelez, amiről tudja, hogy nem igaz. Az olyan ember, akiből e kétszínűség hiányzik, nem hazudhat, legföljebb tévedhet. A lényeg tehát a szándék, vagyis az, hogy a hazug ember be kívánja-e csapni a másikat.*”⁶⁷

E szándéokra alapozó megközelítésben Ágoston mellett érvel, hogy a hazugság születésében három tényező játszik szerepet: 1. A hazugság ténye (vagyis az, hogy valótlan-e az állítás vagy sem). 2. A hazugság tudatossága (vagyis, hogy a hazudó szándékkal hazudik-e). Végül: 3. A hazugság célja (vagyis, hogy rosszat akar-e a hazug vagy sem).

⁶⁶ Pete Krisztián (Módosította: Csonka-Kovács Abigail) Hazugság – Kommunikációtudományi Nyitott Enciklopédia. Forrás: www.ktnye.akti.hu/index.php/Hazugsag

⁶⁷ Magyar László András: Hazugságtipológiák. Holmi 2000/4. sz.

Ha továbbgondoljuk Ágoston tipológiáját – itt már nem öt idézzük –, három tényezőnek, mint mindenfajta három tényezőnek, nyolc variációja lehetséges, melyek a következők:

1. Hazudik – tudatosan – rossz szándékkal.
2. Hazudik – tudatosan – jó szándékkal.
3. Hazudik – nem tudatosan – rossz szándékkal.
4. Hazudik – nem tudatosan – jó szándékkal.
5. Igazat mond – tudatosan – jó szándékkal.
6. Igazat mond – tudatosan – rossz szándékkal.
7. Igazat mond – nem tudatosan – jó szándékkal.
8. Igazat mond – nem tudatosan – rossz szándékkal.

Az első eset a par excellence hazugság esete. A második a rablók példájával illusztrált eset, mely Ágoston szerint valójában nem hazugság, hiszen jó szándékú. Ide tartozik az az eset is, ha valaki jó cél érdekében hazudik, vagy pedig hazugsággal védi a nála bujkáló üldözöttet. A harmadik eset – ti. ha valaki hazugságot mond a becsapás szándékával, miközben azt hiszi, hogy igazat mond – nem képzelhető el, hiszen ha egyszer azt hiszi, hogy igazat mond, nem hiheti, hogy becsapja állításával a másikat. A negyedik eset egyszerű tévedés, vagyis nem hazugság. Az ötödik eset sem hazugság, hanem ennek épp az ellentettje. A hatodik eset a rablótörténet ellentettje, például ha valaki igazmondásával akarja a rablók karjába kergetni ellenségét, akiről tudja, hogy nem hisz neki. Ez Ágoston szerint hazugság, hiszen ha maga az állítás igaz is, a szándék gonoszsága a döntő. A hetedik eset elméletileg ugyan elképzelhető, ha például egy író egy általa mesének vélt eseményt mond el szórakoztatás céljából, s nem is tudja, hogy a történet valóban megesezt valahol. De hazugságról itt semmiképp nem lehet szó. A nyolcadik eset igen érdekes, hiszen arról van szó, hogy valaki be akar csapni másokat, s ezért hazudni akar, de nem sikerül neki. Ez elképzelhető (például X meg akarja ijeszteni Y-t, ezért azt mondja neki, hogy halálos beteg, miközben Y valóban az), de az, hogy ezt az esetet hazugságnak minősíthetjük-e, erősen kérdéses, hiszen amit X állít, végül is igaz, s rossz szándék sem rejlik mögötte.⁶⁸

Ismert egy másik történet is, mely egy keleti szultánságban játszódik. A szultán minden egyes halálraítéltnak ad egy lehetőséget halála előtt, hogy megvallja a bűneit. Ha hazudik, akkor lassú halála lesz, mert felakasztják. Ha igazat mond, akkor gyors halállal lakol, mivel lefejezik. Egyszer az egyik rab az utolsó szó jogán azt mondja a szultánnak: „engem fel fognak akasztani”. A szultán töprengett egy ideig e kijelenesen, de okos ember lévén hamar átlátta a kijelentés igazságának eldönthetlenségét, s hogy az általa hozott törvényt meg ne szegje, szabadon engedte a rabot, elvégre egy ilyen elmés ember megérdemli az életet.⁶⁹

Szent Ágoston elismerte, hogy különbségek vannak a hazugságok fajtái között, de ez nem akadályozta meg abban, hogy elítélje a hazugság összes fajtáját. A hazugságot a következőképpen definiálta: hazugság az, amikor valakinek egy dolog van a szívében, de

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Pete Krisztián (Módosította: Csonka-Kovács Abigail) Hazugság – Kommunikációtudományi Nyitott Enciklopédia. Forrás: www.ktnye.akti.hu/index.php/Hazugsag

más valamit jelent ki, azzal a szándékkal, hogy megtévesszen. Szent Ágoston gondolkodásának nyomán uralkodó felfogássá vált, hogy minden hazugság bűn, s így tiltandó. Mivel azonban egy ilyen szigorú doktrína szerint igen nehéz volt élni, különféleleképpen próbálták enyhíteni a tiltást.

Grotius a „reservatio mentalis” mentén, erkölcsi szempontból próbálta megkerülni Szent Ágoston szigorú tilalmát a hazugságra vonatkozóan. Grotius véleménye az, hogy nincsen mindenkinek joga az igazsághoz: Az igazmondás terhének könnyítésére irányuló harmadik igyekezet nem a megállapításban rejlő hamisságot igyekezett igazolni, hanem azt állította, hogy az igazmondás kötelessége a kijelentés szó szerinti helyességén, a valóságról alkotott értelmi tükörcép pontos visszaadásán kívül más feltételeket is magába foglal. Ezért nem minden félrevezető megállapítás tekinthető hazugságnak. Machiavelli minden jó célt szolgáló hazugságot megengedhetőnek tartott. Grotius, valamint Samuel Puffendorf (mindketten protestánsok voltak) már sokkal szorosabb határokat szabtak. Úgy vélték, hogy a félrevezető megállapítás hamissága csak akkor válik hazugsággá, ha az a megszóltott személy jogait megsérti. A rablónak vagy a gyilkosnak nincsen joga megszerezni azt az információt, ami szükséges a büntett elkövetéséhez. A szándékos félrevezetés ilyen esetekben az áldozat védelmére és nem az igazságtalan támadó félrevezetésére irányul, hamisság, de nem hazug megállapítás ez. Hasonlóan a gyermekek is csak arra az információra tarthatnak jogos igényt, aminek a megértésére már képesek.

Ágoston nem csak formális, hanem tartalmi tipológiát is alkotott. Eszerint a hazugságnak nyolc fajtája létezik, úgymint:

1. Vallási tanok (doctrinák) hazugságai – ezeken nyilván az eretnokségeket érti.
2. Senkinek nem használó, de valakinek ártó hazugság.
3. Valakinek használó és valakinek ártó hazugság.
4. A l'art pour l'art hazugság.
5. A tetszés végett való hazugság.
6. Valakinek anyagilag használó, de senkinek sem ártó hazugság.
7. Valakinek használó (életét védő) hazugság, mely senkinek sem árt.
8. Valakinek használó (testét a beszennyeződéstől védő), de senkinek sem ártó hazugság.

A hazugsághoz Tamás szerint – Ágoston nyomán – három dolog szükséges: 1. Hogy az állítás hamis legyen (quod falsum sit), 2. a hazugság szándéka, tudatossága (quod adsit voluntas falsum enuntiandi), 3. hogy az illető be akarja csapni a másikat (intentio fallendi). Így a hazugság három szinten is megvalósul: materialiter, formaliter és effective is. Valójában mindhárom tényező szükséges a hazugsághoz, a lényeg azonban a gonosz szándék, az intentio mala. E logikai tipológia mellett Tamás is ad „hagyományos”-nak titulált tartalmi felosztást, amely azonban eltér az Ágostonétól. E felosztás szerint ugyanis csak három típusa van a hazugságnak: 1. Officiosum – amelynek célja a haszonszerzés. 2. Jocosum – amelynek célja a játék. 3. Perniciosum – amelynek célja az ártás.

Tamás elismétli Ágoston nyolcas klasszifikációját is, majd arra a konklúzióra jut, hogy a hazugságtipológia háromféleképp készíthető el: 1. A hazugság típusa szerint – ez az Ágoston-féle háromtényezős, nyolcvariációs felosztás. 2. A hazudó szándéka szerint (officiosum, jocosum, perniciosum), illetve 3. a hazugság célja szerint (Ágoston-féle)

nyolcas tartalmi felosztás. Tehát szerinte a három hazugsággeneráló tényező hazugságtipológia-generáló tényező is egyben.

1981-ben két amerikai nyelvész, Linda Coleman és Paul Kay⁷⁰ is elkészítette saját hazugságtipológiáját. A szerzőpáros a hazugság három feltételét sorolja fel: 1. Az állítás legyen hamis (P=false). 2. A hazudó higgye, hogy állítása hamis (S believes P=false). 3. Az állítással a hazudó rá kívánja szedni a másikat. (Ez utóbbira azért van szükség, hogy a metaforák, hiperbolák, illetve a formális, „social” hazugságok – pl. udvariassági formulák – kiküszöböltsenek.) A felsorolt három tényező variálásával a szerzők nyolc logikai hazugságtípust különböztetnek meg, pontosan azokat, amelyeket feljebb – Szent Ágoston kapcsán – már ismertettünk.

Erkölcnek nevezzük azon imperatívuszok, értékek és értékítéletek összességét, amelyek egy osztály, egy társadalmi környezet vagy egy egész társadalom közhelyeit alkotják. Nem arról van szó, mintha a csoport minden tagja ezekhez szabná a magatartását, hanem arról, hogy ezeket mindenki, mint előírást és tilalmat tartja számon. Egy leánygimnáziumban folytatott körkérdés során például az első kérdésre: „Szokott-e hazudni?” – 50 % ezt válaszolta: gyakran; 20 %: nagyon gyakran; 20 %: néha; 10 %: soha. A második kérdésre: „Elítélendő-e a hazugság?” – 95 % válaszolt igennel, 5 % nemmel. Ez a kétfajta válasz nagyjából megmutatja az előírások objektív jellegét: ugyanazok az egyének, (valamennyien vagy csaknem valamennyien), akik érvényesnek tartják, habozás nélkül meg is szegik őket.⁷¹

Jung szerint „*ha ellene vagy, mellette vagy!*” Ha ez a mondás igaz, mert ha valaminek ellenállsz, azt mondod, hogy „*nem, ezt nem akarom, mert úgy érzem magam tőle, ahogy most érzem magam.*” Ezzel pedig egy erős érzelmet engedsz útjára, a „*Hú, tényleg utálok ezt az érzést*”, és ez az érzés ezért újra és újra feléd fordul. Tudod, a háború ellenes mozgalmak több háborút hoznak létre. A drog-ellenes mozgalmak tulajdonképpen több drogot teremtenek. Mert arra összpontosítunk, amit nem akarunk: a drogokra. Az emberek azt mondják „*hát éppen ezért kell erre összpontosítani.*” Ez olyan, mintha azt mondanánk: „*Mivel valaki túl sok ideig figyelmet szentelt annak, hogy mit nem akar, és az valósággá vált, ezért tegyük mi is ezt.*” Ezeknek az érveknek szerintünk nincs sok értelme. Teréz Anya zseniális volt. Azt mondta: „*soha nem vettem részt háborúellenes tüntetésen, ha lesz majd béke-tüntetés, hívjal meg.*” Ő tudta, és ismerte a titkot.

Maga a büntető eljárásjog sem erkölcs-semleges, az eljárási jognak is van moralitása.⁷² A büntető eljárási jog nem pusztán a büntető perbeli megismerést előmozdító technikai szabályok gyűjteménye. A perjogi szabályok erkölcsi tartalma éppen a megismerést gátló rendelkezésekben mutatkozik meg a legvilágosabban: a tanúzási akadályokban, a vallomás megtagadását engedélyező szabályokban, a bizonyítási tilalmakban, illetve a törvénysértően beszerzett bizonyítékok kizárására vonatkozó rendelkezésekben. Az erkölcsi megfontolásokra kifejezetten utal az ICC Statútuma, amikor

⁷⁰ Magyar László András: Hazugságtipológiák. Holmi 2000/4. sz.

⁷¹ Gian Luca Carigiet, Marcel Wildi: Az evolúció nem ismer etikát. Forrás: www.ethos.co.hu/?action=cikk&kat=539

⁷² Bárd Károly: Erkölcs és büntető igazságszolgáltatás- a hallgatás joga Forrás: www.ajk.elte.hu/TudomanyosProfil/habilitacio/.../Hab_Bard_Karoly.pdf

kimondja, hogy ki kell zárni az olyan bizonyítékot, ha figyelembe vétele kikezdené, kompromittálná az eljárás integritását.

Csak a 17. század második felében ismerték el Angliában a vádlott jogát arra, hogy megtagadja a nyilatkozatot a vádra, illetve arra a kérdésre, hogy bűnösségét elismeri-e. Az, hogy a bizonyítási eljárás során megszólalásra kényszerítsék, nem is vetődött fel; erre utal, hogy egészen a 19. század végéig vallomását nem ismerték el teljes jogú bizonyítási eszköznek. Attól nem zárták el a vádlottat, hogy a perben kifejtse az álláspontját és a bizonyítási eljárásban részt vegyen, kérdéseket tegyen fel a tanúknak, de csak 1898-ben ismerték el azt a jogát, hogy a védelem tanújaként eskü alatt vallomást tegyen.

Az Egyesült Államok törvényhozói és bíróságai túltettek az elődökön: az alkotmány V. kiegészítése kifejezetten szól az önvád alóli mentességről: „*Senki nem kötelezhető arra, hogy büntető ügyben önmagával szemben tanúskodjék.*” 1964-ben a Legfelső Bíróság korábbi álláspontján változtatott és kimondta, hogy az önvádra kényszerítés az államokat is kötelezi és nem csak szövetségi szinten érvényes.

Két évvel később az ún. *Miranda* döntésében a Legfelső Bíróság előírta, hogy a rendőrség az őrizetbe vett személyt, kihallgatásának megkezdése előtt köteles jogairól, köztük a hallgatás jogáról tájékoztatni, a figyelmeztetés tartalma ma már a köznapi ismeretek közé tartozik. A magyar törvényhozás 1989-ben a *Miranda*-szabály mintájára vezette be azt a rendelkezést, hogy „*a terheltet kihallgatásának megkezdésekor figyelmeztetni kell arra, hogy nem köteles vallomást tenni.*”⁷³

A mentiológia – hazugságkutatás – alapítása a magyar származású tudós, Peter Stiegnitz nevéhez fűződik, akinek „*Mindenki hazudik*” című könyve magyarul is megjelent. A hazugságkutató szerint „*mindenkinek muszáj hazudnia, ez túlélési szükséglet*”. A mentiológia a hazugságot a valóságtól való tudatos eltérésként definiálja.

Peter Stiegnitz a következőképpen taglalja a hazugságot:⁷⁴ „*A mentiológia háromféle hazugságot különböztet meg: az önhazugságot, amikor saját magunknak hazudunk, a közösségi hazugságot, amikor egy-két embert tévesztünk meg, és a tömeghazugságot, amikor valaki becsap egy tömeget. A hazugságot mindenki önmagának vallja be először, és szinte mindig megbocsátunk magunknak, mert általában jó okot találunk rá, hogy miért tettük. A sajátunkénál sokkal szigorúbban ítéljük meg mások hazugságát – különösen a politikuskét. Ha egy nyugat-európai demokráciában hazugságon kapnak egy politikust, akkor ő megbukik. Amerikában pláne, a protestánsoknak a hazugság a legnagyobb bűn a hazaárulás után...*”

Lényeges tehát, hogy a szándékos félrevezetések tekintetében is különbséget tegyünk a kérdés szakmai, etikai és ismeretelméleti vonatkozásai között. Ha a hazugság szórtári szinonimáit nézzük: a valótlan, fillentés, maszlag, ferdítés, torzítás, csúsztatás, koholmány, blöff szavak bukkannak fel legtöbbször.

- A hazug: hazudozó, képmutató, valótlan, színlelt, hamis.
- Félrevezet: tévútra vezet, tévedésbe ejt, megtéveszt, orránál fogva vezet, kijátszik, becsap, megcsal, bolondít.
- Manipulál: ravaszkodik, mesterkedik, véleményt befolyásol, megdolgoz, irányít.
- Legenda: tettet, kiszínez, túloz, kitalált történet, mende-monda.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Peter Stiegnitz: *Mindenki hazudik*. Osiris Kiadó. Budapest, 2002.

Még hosszasan lehetne sorolni a szinonim fogalmakat, különös tekintettel a szlengre és az argóra (hamukál, hasba akaszt, linkel, ködösít, süketel, hadovál, hantázik, rizsázik, sóderol, vakeral, kamuzik, hasal, stb.)

A hazugság civilizáció-formáló szerepére is gondolva kiváltképp fontos megtudni először azt, hogy voltaképp mi is a hazugság. Igaznak és hamisnak lételeméleti s arra épülő ismeretelméleti megkülönböztetésére alapozott bölcelet nem látszik célravezetőnek a pontos meghatározáshoz. Bettetini leírja és elhárítja ezért a platóni ideatan vonatkozó konklúzióit, s inkább Arisztotelész etikájára, Szent Ágostonra és Aquinói Szent Tamásra (meg Kantra) épít. Filozófiatörténeti rekonstrukciójában a hazugság egész nyugati felfogása és eszmetörténete Szent Ágostonra vezethető vissza. Szent Ágoston szempontja etikai és hermeneutikai: az Írás szabatos megértése szükséges, hogy etikusan cselekedjünk, ám etika nélkül lehetetlen az Írás megértése. A hazugság nem szó és dolog megfelelésének, az ismeret igaz vagy hamis voltának függvénye, hanem a szándékból fakad. Kötelesség az igazra törekedni, de aki nem az igazat, hanem a hamisat tudja és állítja, az fejének tartalmához képest nem hazudik.

„*Hazudik az, aki egyvalamit gondol, de szóval, avagy egyéb kifejezési eszközzel attól eltérőt állít*” írta Ágoston. Meghatározásával egybecseng a skolasztika mesterének fejtegetése, úgyszintén a különbségtétel a hazugság és a nem őszinte között. Utóbbi körébe tartozik például a képmutatás, a dicsekvés, sőt, az irónia. Az önámítás szintén nem minősül hazugságnak, mert ahhoz szabad akaraton kívül legalább két ember szükséges, lévén a társas lét ténye, kommunikációs jelenség. Bármilyen kommunikációs eszközzel kifejezhető. A szemiotikában jel mindaz, ami hazugságra használható.⁷⁵ A szemiotika olyan tudomány, amely azokkal a jelenségekkel foglalkozik, amelyek segítségével hazudni tudunk.) Hiszen, kommentálta definícióját Eco, ha valami hazugságra nem, akkor igazmondásra sem használható, úgy általában semmit sem lehet mondani vele. A nyelvi és civilizációs konvenciókra Bettetini⁷⁶ példája: „felkel a Nap” mondjuk, holott tudjuk az igazat, nem kél fel, legföljebb csak úgy látszik, mert a Föld nem lapos. Az igazság konvenció- és kompromisszummentes letéteményesét meg például Dosztojevszkijnél találja, akinek egyik hőse attól szenved, hogy meggyőződése, egyedül ő tudja az igazat. De éppen, mert egyedül ő tudja, ez a tudása közölhetetlen.

Hamvas Béla *Óda a 20. századhoz* című írása ekképpen kezdődik:⁷⁷

„*Ha a 20. században az intelligens európai elutazik, és idegen határra érkezik, az útlevél- és vámvizsgálat után odamegy valakihez és így szól:*

Ebben az országban idegen vagyok. Legyen szíves, kérem, mondja meg, mi az, amit önök itt most hazudnak?

A bennszülött ezt feleli: Arroborri.

Mit jelent ez a szó?

Pontosan senki sem tudja.

Hatása észrevehető?

⁷⁵ Umberto Eco

⁷⁶ Zirkuli Péter: Maria Bettetini: A hazugság rövid története c. könyvről (recenzió). Figyelő 2003/30. sz.

⁷⁷ Hamvas Béla: *Óda a 20. századhoz*, című költeménye, idézi Miklóssy Endre: Gondolkodók a Magyar Évszázadból. Ökotáj 2003/31-32. sz.. 6 - 22. o.

Hatása észrevehetően nagy. Régebben palotában éltünk, de az megbukott. Azóta egész életünk az arborri jegyében áll, és az országban arborriális virágzás tapasztalható. A közállapotok ...

Az idegen bólint. Köszönöm, uram, ne fáradjon, a többit már tudom."

Hamvas szerint a hatalmi technika nem tud épelméjű embereket kormányozni, ezért mindenkit meg kell bolondítani. Ennek fő módszere a hazugság: ez teszi lehetővé, hogy a zsványok elfoglalták a Szentélyt.

A hazugság mindenképpen a dezinformáció egyik esete, mégsem igazán ismeretelméleti kategória. Inkább az emberi társadalom létezésének feltétele, még ha frivol ötletnek tűnhet is különleges ontológiai jelentőséggel felruházni. Az igaz episztemológiai fogalmának ellenpárja a hamis, nem pedig a hazug; e különbség miatt lehet olyan borzongató a Harmonia Cælestis nyitó mondata: „*Kutyá nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.*”⁷⁸

Ahogy Ignotus írta még a múlt század elején a „*Fiat iustitia, pereat mundus!*”⁷⁸jelszóról: ilyet csak egy szadista találhat ki. Legyen igazság, ha belepusztul is a világ? Akkor már inkább a létfenntartó hazudozás!

A szellemi állapot rejtegetése az esetek többségében a normális viselkedés megváltozását feltételezi, a másik én részéről megnyilvánuló érdeklődés esetén pedig a kommunikációval szemben aktív ellenállást is. Ezen esetek mindegyikében a hazugság különböző változatairól beszélünk. A hazugságot többnyire erkölcsi vagy inkább erkölcstelen jelenséggként igyekeznek meghatározni.

A morális viszonyokon kívül a politikában, a művészetben, sőt még a magába zárkózott én saját átéléseiben is van hazugság. A logika a hazugságot a gondolkodás és a valóság közötti meg nem felelésként határozza meg. Az objektum-szubjektum viszonyban azonban nincs hazugság. Azon kívül, magában a logikában is sok a nem igaz állítás, amelyek minden logicizmus ellenére sem minősíthetők hazugságnak. Hazugság-e például az ismert hazudok állítás?

A félrevezetésnek, a csalásnak, az elhallgatásnak, a dezinformálásnak és a titok minden más lehetséges formájának ugyanez a lényege. Ebből a szempontból például a félreértés magunkba zárt és elképzelt kommunikációként képzelhető el, amelynél mi magunk torzítottuk el a tényeket. A félrevezetés mesterien megvalósított hazugság; a csalás, a befogadó által nem várt eredmény; az elhallgatás meg nem nyilatkozott hazugság, mert a befogadó maga végezte el, vagy gondolta ki azt, ami a közlő szándéka volt; a torzítás az adott kommunikációs aktus szándékos eltérése a tárgytól; a dezinformáció részben igaz, részben nem igaz kommunikáció.

Minden egyes esetben egy kommunikációs folyamat megbontásával vagy megváltoztatásával állunk szemben, a kommunikáció kezdeményezőjének azzal a törekvésével, hogy elrejtse szellemi állapotát. Ez pedig azt jelenti, hogy a titok nem egy különálló individuum állapota, hanem két, konfliktusos kölcsönhatás viszonyában lévő fél közötti aktív viszony.

Sokféle megnyilvánulásától függetlenül a titkot két fő csoportra lehet felosztani:

a) az egyik rivális egyoldalú aktivitásával jellemezhető;

⁷⁸ Ripp Zoltán: Hazugság a magyar politikában. *Mozgó Világ*. 2005/1. sz. 9. o.

b) kétoldalú aktivitással jellemezhető titok.⁷⁹

Az első csoport esetében az ismeret eltitkolásának lehetséges címzettje nem vesz részt tudatosan a konfliktushelyzetben, bár létezésének a tényével riválisként lép fel. A konfliktus létezik, de az egyik fél, a címzett, nem riválisként cselekszik, abból az egyszerű okból, hogy nem fogta fel helyzetét. Ebben az esetben a konfliktus egyoldalú aktivitásként fejlődik ki, amikor a másik fél csak bizonyos célok megvalósítására szolgáló objektumként szerepel. A passzív fél tájékozottságának értéke nulla, ennek következtében az ellenfél céljainak és cselekedeteinek határozatlansága eléri a maximumot. Ezen állapot fennmaradásának objektív eredménye a passzív fél alulmaradása az adott szituációban. Ennek pszichológiai formája a becsapottság érzésében nyer kifejezést.

A konfliktus egyoldalú irányításának biztosítása a titoktartás minden aktusának és a titok összes változatának lényegi összefüggése. A titok, mint meghatározott szubjektum gondolatmenete vagy cselekedete, az összeütközések olyan feltételeinek keresését jelenti, melyek között a rivális tájékozottsága nulla értéket mutat. Az ellenfél teljes határozatlansága a titok kezdeményezőjének fő célja. Amikor elérte ezt a célt, elérte magát a titokszituációt is, a kialakult légkör minden előnyével együtt. Ebből az következik, hogy a konfliktus egyoldalú irányítása esetén az egyoldalúság a titok szinonimája. Gyakorlatilag ez a titok klasszikus formája.

Ebből a szempontból, bármennyire paradoxonnak látszik is, a kétoldalúan biztosított konfliktushelyzet sokkal könnyebben leküzdhető, mint az egyoldalú. A titok kétoldalú megjelenésénél, illetve akkor, amikor az egyik fél eltitkolt valamit, a másik pedig kutatja azt, a titoktartó mentes második mesterséges én-jétől, és csak saját magával, valamint az ellenfél szellemi dimenzióival van dolga. Ebben az esetben a konfliktus logikája is sokkal világosabb.

A titok az ellenfél gondolatainak leleplezésére és előjelzésére irányuló kétoldalú erőfeszítések sorozataként valósul meg. Azokban az esetekben, amikor a titoktartónak a titokkutatóval van dolga, a titokkutató pedig már túl van a határozatlanság első fokán, mivel tudomása van valamiféle titok létezéséről, mindkét fél a szó szoros értelmében ellenfélként lép fel egymással szemben, mint egy és ugyanazon játék résztvevői, akiknek a játékhoz való képességétől függ a játszma kimenetele. Céljaik természetesen különbözőek. Az egyik játékos addig igyekszik folytatni a játékot, amíg az ellentétek gyakorlatilag eltűnnek (saját előnyére), a másik pedig igyekszik megszüntetni a játék állapotát. Ebben a játékban az a fő, hogy analízise révén az ellenfél hamis következtetésekre vezető adatokat kapjon, s ez által, a konfliktushelyzet egyoldalú vezetése biztosítva legyen. Aki az ellenfél gondolatának irányításában sikerrel jár, annak sikerül megoldani magát a konfliktust is, mivel az adott rendszerben a vezető láncszem előnyével rendelkezik.

Effajta irányítás megvalósítható a gondolataink objektumáról adott hamis ismeretek továbbításával is. Míg az egyoldalú konfliktus esetében a rivális felé semmilyen információ nem áramlik a valódi énről, addig itt az a cél, hogy olyan információkat kapjon, amelyek más, érdektelen objektumra irányítják a figyelmét. E lépés folytatása az intellektuális provokáció, amelynek célja: olyan cselekedetek és gondolatok felé irányítani az ellenfél figyelmét, amelyek a mieinkkel ellentétesek. Az ellenfélben reakcióként végül is hamis értékelés alakulhat ki a konfliktushelyzetről, aminek következtében lényegében az összeütközés tehetetlen felévé válhat. Ilyen erőfeszítések a titokkutató részéről is

⁷⁹ Révész Béla: A titok, mint politika. A titokszolgálatok politológiai kutatásának lehetőségei. Forrás: www.bibl.u-szeged.hu/bibl/eforras/tananyag/polit/abjegyzet.pdf

lehetőségek. Eltekintve attól, hogy az összeütközés veszteséként előnytelen helyzetbe került, a kezdeményezés teljes egészében átmehet az ő kezébe, és végrehajthatja mindazokat a tetteket, amelyek a titok kezdeményezőjének magatartására is jellemzőek. Ilyen helyzetben mindkét fél egyenértékű, mint rivális. A különbség csak a végső célban tükröződik.

A titok tudója mindig bizonyos előnnyel rendelkezik a tájékoztatlanul szemben. Erudíciójának foka alacsonyabb lehet a többiéhez képest, de bizonyos vonatkozásban jobb, ha ez az előny formális vagy nem formális szervezettségben lévő emberek között jut kifejezésre, akkor elkerülhetetlenül valakik fölötti hatalom gyakorlásává válik. A történelem és a gyakorlat számos olyan példát állít, melyben a hatalom megszerzése csupán titok birtoklásán alapult, az uralkodói tekintély pedig azon a meggyőződésen, hogy az adott személy valami többet vagy valami olyasmint tud, ami fontos, de elérhetetlen a többiek számára. A titokzatosság az egyik legjelentősebb tényezője a bizonyos személyek iránti kultusz kialakulásának is. Az ilyen és ehhez hasonló esetekben a titokzatosság holdudvara nemcsak a hatalom természetes kísérője, hanem megszerzésének eszköze is.

A közös érdekek megvalósítása más rendszerekkel vagy az egész elemeinek egy csoportjával szemben folytatott harcokkal és konfliktusokkal járhat. Ilyen esetben pedig a titok szükségszerűségként jelentkezik. Ezért bizonyos ismeretek és szándékok titokban tartása az adott irányítási aktus végrehajtásáig az irányítás egyik reális kifejezője. A politikai irányítás tele van ilyen esetekkel. Ez ugyanis nem csupán helyzetelemzést, ésszerűséget és számítóképességet jelent, hanem készséget is a kockázatra; az adott konkrét körülmények között cselekedni a szövetségesekkel és a különböző ellenfelekkel és riválisokkal szemben. Ilyen körülmények között a titok ésszerű kezelése még előnyt is jelent. Sőt, Simmel arra is felhívja a figyelmet, hogy a hazugság etikai szempontból negatív értéke nem szabad, hogy elfedje előlünk szociológiailag pozitív jelentőségét, amelyet bizonyos konkrét viszonyok alakítása során fejt ki.⁸⁰

Mi is hát a hazugság? Minden olyan szándékosan megtévesztő közlés, amely kijelentés formájában történik (Bok). A megtévesztés ettől tágabb kategória, amelybe a hazugság is beletartozik. A csalás és az erőszak- az emberi személyiség elleni támadás két formája. A csalás, e szöveg-környezetben a megtévesztés, és ennek részeként a hazugság, gyakran kötődik az elfogultság fogalmához. A hazugságot a jog is ismeri és a rosszhiszemű pervitel elemei között tartja számon. A rosszhiszemű pervitel elemei:

1. perbeli aktív hazugság
 - a) az ügyre vonatkozó oly tényt állított, amelyről bebizonyult, hogy valótlan, vagy az ügyre tartozó oly tényt tagadott, amelyről bebizonyult, hogy igaz,
 - b) olyan tényt elhallgatott, amelyről tudnia kellett, hogy a per eldöntése céljából jelentős, vagy
 - c) nyilvánvalóan alaptalanul hivatkozott valamely bizonyítékra.
2. passzív hazugság
3. perelhúzó magatartás

⁸⁰ Uo.

A törvény a jóhiszemű joggyakorlással ellentétes perbeli magatartások, mulasztások egyes kirívónak minősített eseteit rendeli pénzbírsággal sújtani: így az aktív es passzív perbeli hazugságot, a perelhúzó- es a felesleges költséget okozó magatartást.

Az aktív es passzív perbeli hazugságnál a törvény csak az utóbbinál emeli ki, hogy annak a per eldöntése szempontjából jelentősnek kell lennie, de ez értelemszerűen vonatkozik az aktív perbeli hazugság megállapíthatóságára is. Mindez nem eredményezi azt, hogy a per érdemi elbírálása szempontjából nem releváns tényre vonatkozó perbeli hazugság az eljárás során teljesen figyelmen kívül maradjon. A fél szavahihetőségére komoly kihatással bír a pénzbírsággal nem sújtható perbeli hazugság, amit a bíróság a tényállás megállapítása, a bizonyítékok mérlegelése során nem hagyhat figyelmen kívül.

Közbizalmat élvező személyeknél is megfigyelhető, hogy magasabb-rendűnek vélt motívumaikat, túlértékelt szerepüket, akár megtévesztés, manipuláció es hazugság útján is érvényesíteni akarják. Ez a jelenség különösen gyakran fordul elő azoknál a személyeknél, akik titkok, védett adatok, információk birtokában vannak, es szinte mindennaposnak tekinthető azok esetében, akiknek feladatuk az igazság felderítése, a jogellenes cselekmények bizonyítása.

Vajon szabad-e hazudnunk a rendőri munka során? A válasz határozott: nem! Szabad-e azonban megtévesztéssel élnünk? A válasz megengedő: igen! Esetenként kötelező! A társadalom alapvető érdeke, hogy a bűnös törekvéseket felderítsük, megelőzzük, megszakítsuk, a törvényellenességet bizonyítsuk. Ezért a törvény felhatalmaz egyes hatóságokat arra, hogy jellegük elfedésével (titkosan) információkat, adatokat szerezzenek, épüljenek be a bűnözői körökbe, viselkedjenek, cselekedjenek úgy, mintha maguk is bűnözők lennének. Természetesen ennek a mimikrinek vannak törvényes határai, de a lényeg változatlan: felhatalmazást kapnak arra, hogy szándékosan megtévevsszenek, sőt szabálysértéseket, kisebb súlyú bűncselekményeket kövessenek el. Más hatóságok es szervezetek a titokvédelem körében elhallgathatnak információkat, pl. bennfentes információk visszatartási lehetősége es kötelezettsége, vagy éppen ilyen a szabadalmak védelme, a szabadalmi leírás tartalmának mélysége. De hasonló a helyzet a pályázatok körül is. A pályázók nem szívesen osztják meg újszerű megoldási javaslataikat a pályázatóval, ezért a másolást megkönnyítő információikat elhallgatják. A külföldi pályázatokban, kutatásokban, illetve oktatásban való részvételi lehetőség esetenként gátlástalan megszerzésére való törekvés súlyos erkölcsi vétségeket eredményezhet.

Király Zoltán a „Pályázati etika” című írásában a külföldre irányuló pályázatok (a pályázatokot itt szó szerint értelmezve) etikai buktatóira hívta fel a figyelmet. Ezek az alábbiak:⁸¹

1. A pályázónak nehéz eldöntenie, hogy milyen részletességgel írja le az ötletét a pályázati anyagban. (Félelem a lopástól.)
2. A szerző nem láthatja előre es számára nehezen követhető, hogy a pályázati anyaga kiknek a kezébe fog kerülni, kik fogják azt elbírálni.
3. A fenti bizonytalanságok miatt kérdéses, hogy milyen mélységű legyen a téma kidolgozása, a már elért eredmények publicitása.
4. A kutató, a majdani eredmények kézben tartásának lehetőségét részigazságok közlésével próbálja elérni.

⁸¹ Király Zoltán: Pályázati etika. Magyar Tudomány 1992/3. sz. 267. o.

5. Kérdéses, hogy a jogos egyéni és nemzeti önvédelem igazolhatja-e az egyes fejlett nyugati országokban tapasztalható, machiavellista álláspontot.⁸²

A társadalom és a közszolgálat közötti viszony alapvetően bizalmi viszony. A bizalom a társadalmi javak egyik legértékesebbje, természetes közeg. Ha azonban meginog, a közösség, mint egész szenved miatta. Ha megsemmisül, csoportok, közösségek, intézmények, de akár az egész társadalom alapjai rendülhetnek meg. Közhatalmat gyakorló struktúrákban különösen meghatározó a vezetés hitelessége, a bizalom.

Lehangoló élmény volt figyelemmel kísérni az elmúlt években az ún. szakpolitikusok irányítói magatartását, és a rendőri vezetők adekvátnak csak nagy jóindulattal nevezhető válaszait. Az, a stratégia, koncepció és stabil költségvetés nélküli rendészeti politikai közeg, amely az állásfoglalások és döntések szinte permanens változtatgatásával hektikus állapotokat teremtett, nem hagyta érintetlenül a rendőri vezetők magatartását, erkölcsiségét sem.

Feladatukat végre akarták hajtani, minden vezető sikeres szeretne lenni. A sikerhez vezető út eszközeiben azonban egyre kevésbé a normák, mint inkább a lehetőségek szabták meg a határokat. Ez az állandósult gyakorlat a rendőri vezetés iránti bizalom megingásához, az etikai követelmények fellazulásához, nem ritkán a beosztott és végrehajtó állomány megtévesztéséhez, manipulálásához, egyes személyi ügyekben megfélemlítésekhez, hazugságokhoz, hamis értékelésekhez vezetett.

Csökkenett az állomány aktivitása, passzív rezisztencia alakult ki, a törleszkedők, bólogatók váltak hangadókká és támaszokká. Jelentős mértékben visszaesett a rendőrség iránti közbizalom, romlott a szubjektív biztonságérzet. Ez a folyamat szinte örvénylő intenzitással generálta a pozitív válaszlépésnek szánt átszervezési mániát. A kormányzat nem a saját rendészeti politikai hibáiban, hiányosságaiban és mulasztásaiban, hanem a végrehajtó szervezetek gyenge működésében vélte megtalálni a kialakult helyzet okát.

A hazugságok spirálja lényegében anómiás helyzetet teremtett, a jogos érdekek melletti kiállás akadékoskodássá, a testületi érdekek érvényesülésének akadályává vált. A véleményük mellett kiálló tisztességes törekvők, ellenfelekké degradálódtak.

A vezetés által meghirdetett jelszavakat és programokat az állomány illő beletörődéssel, udvarias negligációval fogadta. Kialakult a két nyomtávú rendőrség. Az irányítás meghozta a döntéseket (amelyekhez a pályázati forrásokon kívül pénzügyi-anyagi-technikai forrásokat nem volt képes biztosítani), a végrehajtók pedig verbálisan lelkesen (kell a stallum és az elismerés), de valójában rezignáltan tették, amire lehetőségük volt, és jelen időben is oroszlánként őrzik a helyenként posványosnak tűnő status quo-t.

Természetesen a helyi szerveknél vannak ellenpéldák is, ahol a várak nem hamis illúziókra és hazugságokra épülnek, de ezek jellegükknél és hatókörüknél fogva elszigeteltek, így nem képesek a közbizalom helyreállítását érdemben befolyásolni.

A szükséges működési feltételek hiánya ellenére erős az állományban a teljesítési akarat, ami esetenként tévedésekhez, hibákhoz, szabálytalanságokhoz, ritkán bűncselekményekhez vezet.

A statisztikai szemlélet még mindig erős, a bürokrácia hihetetlen méreteket öltött. A szóbeliség visszaszorult, a szavak elveszítették hitelüket. A permanens személycserék következtében újra kell fogalmazni a különböző irattárakban elfekvő előterjesztéseket, jelentéseket, alig 3-4 éves anyagokat.

⁸² Király István: Simmel, hazugság, titok. Café Babel 1993/3. sz. 69-76. o.

A folytonosság megszűnt, a szakma történet csak kuriozitás, újra meg újra meg kell élnünk az egyszer már megoldott szituációkat és meghaladott eljárásokat.

A vezetői utánpótlás helyzete nem rendezett, a vezetőképzés három pillére közül csak a vezetői kompetencia-fejlesztő tréningek folynak, a fluktuációt el nem érő tempóban. A Rendőrtiszti Főiskolán közbiztonsági és karhatalmi nappali képzés évek óta nem folyik, a hallgatói hivatásos státusz megszűnt, az egykori rendőr akadémiai praxis utolsó reziduuma is felszívódtak, tobzódik az OKJ-s és Bolognai szemlélet, hivatásos nevelők és szolgálati szervezet nélkül.

Vajon a kialakult helyzetben – aminek a legpontosabb jellemzése: annak látszik, de nem az – erkölcsi, etikai értelemben el lehet-e marasztalni azt a rendőrt, aki a számára elérhető és legnagyobb eredményt biztosító eszközöket veti be a siker reményében? A válasz ez esetben is határozott. Igen, el kell marasztalni azt a vezetőt és intézkedő rendőrt, aki törvénytelen vagy szabálytalan eszközöket vesz igénybe feladata végrehajtása során. A rendőrségi szabályok, bármely ország szabályozását és gyakorlatát vizsgáljuk is, miközben meghatározzák, hogy mit és hogyan, milyen esetben tehet a rendőr, valójában nem más tesznek, mint kizárják a jog által el nem ismert és le nem írt eljárások alkalmazásának lehetőségét. Nem kétséges, a rendőr eredményes akar lenni, hiszen a társadalomnak is az az érdeke, hogy ” a bűnös bűnhődjék”.

A rendőrnek ahhoz, hogy eredményes legyen, adatokra és bizonyítékokra van szüksége. Ezeket beszerezheti törvényes úton, illetve a már említett két megengedhetetlen módon, hazugsággal vagy erőszakkal. Az erőszakot azonnal elvethetjük, mint bizonyítékszerzési lehetőséget, mivel annak minden formája megengedhetetlen. A hazugság azonban magyarázatot igényel. Azt mondtuk korábban, hogy a hazugság a szándékos megtévesztés gyűjtő-fogalmába tartozik, mint annak részhalmaza. Fogalmazhatunk úgy is, hogy minden hazugság szándékos megtévesztés, de nem minden szándékos megtévesztés hazugság. Ez a megközelítés már sejtetni engedi, hogy ugyanaz a logika, amely engedi, hogy megtévesztő módon, a rendőri jelleg eltakarásával (pl. civil rendszámú gépjárműből, polgári ruhás rendőrök) képrögzítést végezzenek, megengedi azt is, hogy megtévesztés segítségével a gyanúsított kihallgatása során feltáró jellegű vallomáshoz jussunk.

A kihallgatási taktikák sokféle változata, tipológiája létezik.

Talán, a legbefolyásosabb szakértője a modern bűnügyi kihallgatásnak, a néhai John E. Reid volt. Bár alkalmazta a poligráfot, jobb eredményeket ért el az érzelmi kötés és az empátia segítségével. A Reid által létrehozott vállalkozás, (John E. Reid and Associates), továbbra is tanítja a technikát, egész Észak-Amerikában.⁸³ A Reid kihallgatási technika a következő:

1. A közvetlen konfrontáció – A kihallgató megállapítja, hogy milyen bizonyítékok alapján került sor a gyanúsított letartóztatásához, és felajánlja a gyanúsítottnak az időben történő vallomás lehetőségét.
2. Deflekción – Ha a gyanúsított nem azonnal tesz vallomást, a kihallgató azt hangsúlyozza, hogy más személy, vagy a körülmények kényszerítették a gyanúsítottat a bűncselekmény elkövetésére, ez biztosítja a gyanúsítottnak az erkölcsi igazolást. Ez megváltoztathatja a kihallgatás folyamatát, attól függően, hogyan reagál a gyanúsított.

⁸³ 19. John E. Reid & Associates: A trükkök és megtévesztések használata a kihallgatás során. Forrás: www.Policelink.com

3. Dominancia – A kihallgató különböző forgatókönyvet mutat be, hogy hogyan is történhetett a bűncselekmény. Tiltja a gyanúsítottnak a választ. A kihallgató vélelmezi, hogy alig vagy egyáltalán nem véletlen, hogy tagadja a gyanúsított a bűnösségét, rámutat a gyanúsított szűk lehetőségeire, tanácsolja, hogy szükséges ügyvédet fogadnia.
4. A kifogások indoklása – Ezen a ponton a gyanúsított ad néhány karakter-alapú okot, amiért ő nem tudta volna elkövetni a bűncselekményt (Gyűlölöm az erőszakot!). Egy képzett kihallgató ezután ad egy elfogadható indokot, hogy miért tette a gyanúsított, azt, amivel vádolják (Szóval tényleg nem akartam megölni, ugye?)
5. Empátia kifejezése – A kihallgató továbbra is kifejezni empátiáját a gyanúsítottal szemben, ami arra utal, hogy ő is úgy reagált volna, mint a gyanúsított, hasonló körülmények között. Az alapgondolat az, hogy a gyanúsítottnak lehetőséget kínál, hogy igazolja cselekményét valamilyen társadalmilag elfogadható magyarázattal.
6. Alternatívák felajánlása – Gyakran előfordul, hogy ezen a ponton a gyanúsított csendes lesz és alázatos. A kihallgató most kínál számos alternatívát a lehetséges indítékok tekintetében, és megfigyeli, hogy melyik változat esetében kapja a legtöbb választ a gyanúsítottól.
7. Az alternatív kérdés – Amint a valószínűsíthető forgatókönyv létrejött, a kihallgató kétféle forgatókönyv verziót tár a gyanúsított elé. A fő különbség a kettő között, hogy az egyik egy társadalmilag elfogadhatóbb okot ad, mint a másik. Ezen a ponton, a gyanúsított általában a „biztonságosabb” variációt választja, akár azon az áron is, hogy ezzel bevallja a bűncselekmény elkövetését.
8. Ismétlés – A gyanúsított ismétlje meg a vallomását egy, vagy több új tanú előtt.
9. Dokumentáció – A kihallgató elkészíti az írásbeli vallomást és ezt követően írja alá a gyanúsított, amilyen gyorsan csak lehetséges.

Reid hozzátette, ahhoz, hogy a rendszer működjön, az is fontos, hogy a kihallgatót ki kell képezni a testbeszéd finom változásainak felismerésére és „olvasására”, beleértve a szem mozgását, ami árulkodó jele lehet a hazugságnak, a csalásnak vagy kétszínűségnek.

Egyre több jel mutat azonban arra, hogy az igazságszolgáltatás elégedetlen a gyanúsítottak fentiekben vázolt kihallgatási taktikájával. Sokan úgy vélik, csak a kihallgatások képrögzítése adhat teljes körű megnyugvást, a nyomozók és vizsgálók törvényes eljárását illetően. Napjainkban már két államban (Alaszka és Minnesota) kötelező képfelvétel készítése. Az Amnesty International, az Ártatlanság Projekt, és a többiek is keményebb reformokat sürgetnek. De ami még lényegesebb, a rendőrségnek, az ügyészségnek, és a bírónak ismerniük kell, hogy a modern pszichológiai taktika annyira hatékony, hogy kiváltani képes vallomásokat, nem csak a bűnösökből, hanem az ártatlanokból is.

Számos ügy eljutott a Legfelsőbb Bíróságig. A *Frazier v. Cupp* emberölési ügyben a Legfelsőbb Bíróság nem tartotta törvényellenesnek, hogy a kihallgatást végző tiszt megtévesztette a gyanúsítottat. Más ügyben, *Lynnum v. Illinois*, azonban kiemelte, hogy a rendőri megtévesztést nem önmagában, hanem a konkrét ügy körülményeinek teljes körű

figyelembe vételével kell megítélni. Hivatalos nyomás, fáradság és hamis rokonszenv keltés miatt ezért a beismerő vallomást kizárták a bizonyítékok köréből.⁸⁴

1993-ban, egy állami Bíróság összegyűjtött néhány példát⁸⁵ a belső és a külső félrevezetésre:

Belső félrevezetés (általában nem kényszerítő jellegű)

- Látták a gyanúsított gépjárművét a helyszín közelében
- Tárgyi bizonyítás kapcsolódik a gyanúsított gépkocsijához
- A gyilkos fegyver felfedezése
- Hamis állítás, hogy a gyilkosság áldozata még életben van.
- Megtalálták az ujjlenyomatát a meneküléshez igénybe vett gépjárműben, vagy a tetthelyen. Megbízható tanú azonosította a gyanúsítottat.
- Egy nem létező szemtanú „felfedezése”.

Külső félrevezetés (valószínűbb, hogy kényszerítő)

- Isteni üdvösséget biztosít a vallomás.
- Mentális egészségügyi kezelést ígér cserébe a vallomásért.
- Kellemes kórházi kezelést ígér (ahová a gyanúsított beviheti a személyes holmiját, és meglátogathatja a barátnője) a bebörtönzés helyett, cserébe egy vallomásért.
- Későbbi kedvezőbb eljárást ígér cserébe egy vallomásért.
- Félrevezető ígéretek, amelyek arra utalnak, hogy a vallomása meggyőző lesz az esküdszék és a bíró vonatkozásában az ártatlanságát illetően, hogy semmi köze sem volt a cselekményhez, hogy következményekkel jár az ítélethozatalnál, ha nem tesz beismerő vallomást, valamint, hogy a beismerő vallomása nem használható fel vele szemben a tárgyaláson. Annak állítása, hogy a beismerő vallomás elmulasztásával hátrányt okoz közszolgálati állást betöltő ismerőseinek és családjaiknak, bajt okoz maguknak az ügyben eljáró rendőröknek is.

Tanulmányok a rendőri jellegű honlapok, ahol a rendőrök szabadon, kötetlenül nyilvánítanak véleményt.⁸⁶

Egy jellemző beírás az Ethycs Alarms nevű honlapon, 2010. január 25-én: *Azt hiszem, hogy a rendőrök a jó harcosoknak hiszik magukat a rossz fiúk ellen, akik a fennálló rendszert a maguk javára használják ki. Azt hiszem magam is kész voltam arra, hogy csaljak az igazság és a jó érdekében, hogy erősítsem a meggyőződésemet. De az a szándék, hogy csaljak nem a sajátom, hanem annak a korrupciós, méreggel átitatott bűnözői rendszernek a célja, amelyik így képes leghatékonyabban hitelteleníteni a munkánkat. Be kellett látnom, hogy meg kell védenünk az ártatlanokat, még olyan áron is, hogy esetenként büntetés nélkül „megússzák” a bűnösök. Ez az alapvető szabadság rendszere. Ezt kell védenünk, mert ha egy rendőr csal, az sokkal veszélyesebb, mint két szabadlábon lévő*

⁸⁴ Mit hazudhat a rendőrség, kihallgatás közben? Jelentés a Straight Dope Tudományos Tanácsadó testületétől. Forrás: www.straightdope.com/.../what-can-the-police-lie-about-while-conducting-an-interrogation

⁸⁵ A megtévesztést tárgyaló jogesetek: Frazier v. Cupp. Lynum v. Illinois. Spano v. New York. Miller v. Fenton. Moran v. Burbine. State v. Kelekolio. State v. Flemmi.

⁸⁶ Sheriff Ray Nash, illetve Jack Marshall Forrás: <http://www.PoliceDynamicsMedia.com>

kábítószer terjesztő. Bűnösséget igazoló „bizonyítékok gyártása”, pont olyan rossz és elítélendő, mint egy ártatlan elítélése.”

Egy másik beírás, 2010. február 12-én, „Sok bolond rendőr azt hiszi magában, hogy lehet hazudni eskü alatt, hogy lehet bizonyítékokat fabrikálni, hogy felmentő információkat vissza lehet tartani annak érdekében, hogy a bűnözőket elítélthessék. Úgy vélik, hogy a cél szentesíti az eszközt. Ez egy nagyon veszélyes gondolkodás azok részéről, akik felelősök a bűnüldözésre. Ha elveszíti emiatt a közvélemény bizalmát, a rendőrség hiteltelenné és hatástalanná válik. A rendőri törvényességbe vetett bizalom a mi munkánk „üzemanyaga”. Ha rosszul gazdálkodunk vele, akkor minden elveszett.”

„Soha ne beszélj a rendőrségnek, ők képzett hazugok.” Ezek egy megnyitó szavai voltak, amelyet egy volt ügyész, Val Van Brocklin tartott a rendőrök részére, ahol útmutatást nyújtott a rendőrök állítólagos hazugsági jogáról, arról, hogy a bűncselekmény elkövetésével gyanúsítottat be lehet csapni. A képzés célja: megtanítani a rendőröket, hogyan kell úgy hazudni, hogy megvédjék magukat a negatív következményektől.

Egy másik összefoglaló tanulmány adatai szerint, egy amerikai szövetségi állam bíróságának 584 dokumentált esetéből 66-ban, bizonyítható volt az eljárás során kifejtett rendőri nyomás a terhelt irányába. A 66 esetből 24-ben, kétséget kizáróan megállapítható volt a rendőri hazugság, illetve a rendőri eljárási tisztességtelenség. Figyelemre méltó, hogy az esetek közel 70%-a fegyver-, vagy kábítószer ügghöz kapcsolódott.

Összegzés

A rendőri hazugság témaköre megérett arra, hogy a rendészettudomány kiválóságai és a téma civil kutatói elkészítsék a rendőri hazugságok tipológiáját, feltárják a gyakorlatot és oktatható formában a rendészeti oktatási intézmények rendelkezésére bocsássák ismereteiket. A rendőr számára a hazugság nem csak erkölcsi, hanem elsajátítandó szakmai kérdés is. A hazugság szót, szakmai vonatkozásban fel kell váltani a szándékos megtévesztés fogalmával, fenntartva a hazugság kifejezést az erkölcsileg is elítélendő megtévesztésekre. Elérkezett az ideje annak, hogy a közvélemény számára is világossá tegyünk: amikor a nyomozás érdekeire való hivatkozással nem nyilatkozunk, vagy esetenként dezinformálunk, akkor nem „elhallgatunk” vagy „megtévesztünk”, hanem a közösség érdekeit, törvényes felhatalmazás alapján védjük.

Írásomban nem törekedtem a téma feltáró jellegű vizsgálatára, a rendőri megtévesztések és hazugságok rendszerszemléletű megközelítésére. Az volt a szándékom, hogy rámutassak olyan szakma-etikai problémákra, amelyeket mindeddig szemérmesen elhallgattunk. Reménykedem, hogy a rendőri megtévesztés és hazugság, mint élő gyakorlat, felkelti a kutatók és az oktatók figyelmét, és olyan vita bontakozhat ki, amelyik gyorsan eredményre, egységes álláspontra, gyakorlatra vezet.